

Сёння такія іконы ствараюцца ў сваёй большасці паслушніцамі Спаса-Еуфрасінеўскага манастыра. Калі мы шукалі матэрыял па тэме, мяне здзівіла, што праца ў ікананіснай манастыра пачынаецца пасля сняданку і працягваецца да вячэрняга набажэнства. Перад пачаткам працы сёстры чытаюць малітвы, іх каля шасці, каб святыя дапамаглі ім у гэтай цяжкай справе. Разглядаючы абразы, мы звярталі ўвагу перш за ўсё на погляд святой – ён заўсёды сур’ёзны, засяроджаны, накіраваны наперад, удалячынь, і мы ведаем, што яна сапраўды глядзела ў будучае. І таму сёння, праз дзевяць стагоддзяў, мы гаворым пра яе, просім у яе дапамогі, бачым і Спаса-Еуфрасінеўскім манастыр, і адноўлены крыж. На ўсіх іконах святая трымае свой крыж – адзнаку хрысціянскай веры, але часам, мы бачым у яе руках кветку. Гэта кветка, як правіла, пагадвае лілею. З аднаго боку, яна можа быць сімвалам цнатлівасці святой, з другога, калі гэта, да прыкладу, папараць-кветка, яна можа быць сімвалам адыходу ад паганства. І ў заключэнні дададзім, што такім вобразам з выявай Е. Полацкай моляцца не толькі ў Беларусі.

Е. Полацкая пра жыла вялікае жыццё, асветленае высакароднай ідэяй служэння народу. Яна стала адной з першых кананізаваных (прылічаных да святых) жанчын на ўсходніх землях, нябеснао заступніцай не толькі Полацка, але і ўсёй беларускай зямлі.

Анцыповіч М. В. Дыхатамічнасць творчасці Еўфрасіні Полацкай

У кантэксце гісторыі Беларусі XII стагоддзя полацкі перыяд, як ранняя праява беларускай дзяржаўнасці, спрычыніўся жыццём і дзейнасцю святой Еўфрасіні Полацкай, пабудовай Сафійскага сабора і іншых манументальных сакральных збудаванняў, першых спробаў полацкага летапісання. Усё гэтае занатавана ў ананімным творы “Жыцце Еўфрасіні Полацкай”, створанага неўзабаве пасля яе смерці. Асноўная крыніца біяграфічных звестак пра асветніцу – “Жыцце” – як адмысловы помнік старажытнабеларускай літаратуры, адзін з самых ранніх твораў гістарычнай прозы на Беларусі, які быў напісаны невядомым аўтарам у Полацку на мяжы XII-XIII стагоддзяў. “Жыцце” дайшло да нас у шасці рэдакцыях, прадстаўленае болей чым ста спісамі, самы старэйшы з якіх належыць да XVI ст. У “Жыцці” Еўфрасіні перапляталіся дзве

тэндэнцыі: упрыгожвання тэкста, ускладнення яго вобразнай сістэмы і літаратурнай мовы і адначасова ўзмацнення сюжэтнасці павешчвання. Прасочваецца экспрэсіўна – эмацыянальны стыль адасобіць слова “высокай” літаратуры ад штодзённага, узвысіць яго, ускладніць і абстрагіраваць ад мовы масавага чалавека. Гэтая мова павінна быць мовай найболей адукаванай кніжнай эліты, якая толькі і здольна была ацаніць вытанчаную манеру “пляценне словес”. Узнікненне і развіццё ўсходнеславянскай агіяграфіі ўяўляе сабоў значны этап у працэсе станаўлення і ўдасканалвання літаратуры. Стварэнне ў Полацкім княстве свайго “Жыцця” – важнае сведчанне культурнай суверэннасці дзяржавы, яе значнасці і сілы. Арыгінальнасць гэтага твора – ў сцвярджэнні неабходнасці ведаў, любові да кнігі, у ідэі духоўнага ўдасканалвання, праслаўленні падзвіжніцтва, самаадданым служэнні вышэйшым маральным ідэалам [1, с. 160].

Агульнавядома, што сацыяльныя сістэмы не падпарадкоўваюцца ўніверсальным, аб’ектыўным законам, ісціна ў якіх абстрактная і незалежная ад пазнаючага суб’екта і ад сістэмы адліку, так як развіццё грамадства не мае агульнай траекторыі руху. Істотнай перашкодай у сацыяльным пазнанні з’яўляецца немагчымасць рэалізацыі важнейшага прынцыпа класічнай навукі – прынцыпа аб’ектыўнасці. Пачэсная дзейнасць славітай палачанкі працяглы час ацэньвалася аднабакова і неаб’ектыўна. Еўфрасінню абвясчалі выключна рэлігійнай дзеячкай, альбо нават і цямрашалкай. Падмацаваннем гэтаму з’яўляецца факт таго, што за працяглы час практычна не асэнсоўвалася роля, якую выканалі Еўфрасіння Полацкая ў фарміраванні інтэлектуальных прадумоў беларускай дзяржаўнасці на яе ранніх этапах развіцця. З другога боку, царкоўна – праваслаўная традыцыя выводзіла вобраз Еўфрасінні Полацкай толькі ў плане яе канфесійнай прыналежнасці.

Дзейнасць Еўфрасінні Полацкай гэтак жа, як і дзейнасць Кірылы Тураўскага, Клімента Смаляціча і іншых асветнікаў, была сведчаннем высокага культурнага ўздыму на ўсходнеславянскіх землях. Адзіная крыніца звестак пра Еўфрасінню Полацкую – толькі яе біяграфія, ці, на тагачаснай мове, “жыццё”, складзенае пасля яе смерці ў Полацку. На жаль, яно не гаворыць аб дакладным годзе нараджэння Еўфрасінні, і гэтую дату даследчыкі вызначаюць па – рознаму: 1101 г., 1110 г., 1120 г. Сапраўднае яе імя – Прадслава.

Гэта выключна старажытнае полацкае імя, як і Звяніслава (сястра Прадславы), як і Усяслаў, Брачыслаў, Рагвалод і іншыя. Прадслава належала да полацкага княскага роду; яе дзед – славуты Усяслаў Чарадзеі, а бацька – яго малодшы сын Святаслаў – Георгій. Як у свой час заўважыў беларускі гісторык М. Ермаловіч, літаральна ў “Жыціе” у ва ўсім аб’ёме нельга верыць, хоць аснова ў ім - рэальная, яно занатоўвала найважнейшыя падзеі, якія адбываліся на той час на Полаччыне, але складзенае па царкоўных канонах, яно ўтрымлівае шмат рэлігійнай фантастыкі, і гэтым самым шмат у чым сказала гістарычны фон дзейнасці Еўфрасінні Полацкай, збыдніла яе вобраз” [2, с. 224]. Царква часта, каб замацаваць свой аўтарытэт, прыпісвала свайму ўплыву дзейнасць выдатных людзей. Так, напрыклад, быў абвешчаны пасля сваёй смерці святым вялікі рускі палкаводзец і дзяржаўны дзеяч 13 ст. Александр Неўскі. Тое ж самае было і ў адносінах да Еўфрасінні Полацкай [2, с. 224]. Справа ў тым, што гісторык, а ў нашым выпадку складальнік “Жыція”, ніколі не мае магчымасці непасрэдна назіраць персанажаў сваіх кніг і змушаны абапірацца на паказанні крыніцаў (напрыклад, перапісчыкаў рэлігійных тэкстаў) складзенымі з не зусім навуковымі мэтамі, і гэтыя дакументы могуць утрымліваць не малую долю мастацкай выдумкі

У “Жыціі” не ўдакладняецца, чым абумоўлены выбар Прадславы манаства. Магчыма, Еўфрасінню вабіла да сябе бібліятэка, якая знаходзілася ў саборным кафедральным храме; магчыма, прападобная жадала такім чынам ушанаваць памяць дзеда, пры якім у 1044 – 1066 г.г. быў узведзены сабор. Паводле М. Ермаловіча, пасля высылкі ў 1129 г. полацкіх князёў, сярод якіх быў і бацька Прадславы, кіеўскім князем Мсціславам, правамерным падаецца і меркаванне, што не любоў да Бога, не імкненне з самага дзяцінства прысвяціць сваё жыццё Хрысту, як тлумачыць “Жыціе”, а суровая неабходнасць пазбегнуць высылкі прывяло ў манастыр Прадславу і што манастырскія сцены не ўсцяраглі Прадславу ад свецкіх клопатаў. Сапраўды, пад яе манаскай вопраткай білася гарачае сэрца грамадзянкі, якой рупіла заняцца асветніцкай дзейнасцю, і таму натуральна, што Прадслава, стаўшы манашкаю Еўфрасінняю “нача кнігі пісати своими руками” [2, с. 225]. Яна рупілася, каб вучні манастырскіх школ разам з граматаю навучаліся “чысціні духоваі”. Перапісванне кніг было ўдзячным патужніцтвам

Еўфрасінні – развіццё асветы немагчыма без кнігі, што ступень іх распаўсюджвання можа служыць самым яркім паказчыкам стану асветы. Тыя духоўныя вершы, якія перапісвала і пашырала Еўфрасіння, з’яўляюцца каштоўнаснай крыніцай звестак аб народнай псіхалогіі, аб светапаглядзе і светаадчуванні яго стваральнікаў і выканаўцаў. У духоўных вершах увасаблялася народнае эмацыянальнае і паэтычнае ўспрыняццё хрысціянскай гісторыі і дагматыкі.

Выключна важнае месца ў жыцці Е. Полацкай займала педагагічная дзейнасць. І гэта зразумела. Для перапісвання і пашырэння кніг патрэбны былі пісьменныя людзі, і выхаванню іх яна аддавала шмат часу і сіл. Але Еўфрасіння вучыла не толькі чытаць і пісаць. Яна імкнулася выхаваць у сваіх вучняў культуру паводзін і лепшыя чалавечыя якасці. “Юныя же - при старейших молчати, мудрейших послушати” [2, с. 225]. Відавочна, Еўфрасіння кіравалася палажэннем, што адсутнасць ці страта пісьмовай фіксацыі тэкстаў рэлігійных вершаў пры недастатковасці, альбо агульным зніжэнні ліку “граматных” абшчыннікаў, з верагоднасцю можа выклікаць паступовае патуханне вуснага іх выканання і, як вынік, прыводзіць да падмены іх выканання толькі пераказам сюжэтаў. Пагэтану ўжо на раннім этапе гістарычнага развіцця было безсвядомае далучэнне да сістэмы мастацкай мовы, а “разглядванне” (перапісанне) чужых твораў – неабходны фактар такога далучэння.

Сам тэрмін “граматыка” паходзіць ад грэчаскага – пісьмо. Лінгвістыка заўсёды больш за ўсё цікавілася пісьмовай мовай. Лінгвісты, якія працуюць з безпісьмовымі мовамі, заўважаюць як цяжка навучыць носьбітаў такой мовы пісаць на ёй. Пісьмо змушае чалавека звяртаць увагу на тое, як мова (слова) гучыць, на думкі, якія мова перадае. Ключ да зразумення прыроды мовы палягае ў яе функцыянаванні, якое вызначаецца адметнасцямі чалавека як жывой істоты. Калі не вызначана мэта, з якой вывучаецца мова (палітычная, класавая, нацыянальная), то пытанне як трэба вывучаць мову губляе сэнс увогулле. Перапішчыцкая дзейнасць Еўфрасінні выяўляла, што чаканне “сваёй вясны” беларускім народам пачынаецца менавіта з рэлігіі, так як рэлігія ўяўляе сабой вышэйшы ўзровень духоўнай культуры, яе, так сказаць, стратасферны пласт. Вобразна кажучы, як перад узыходам сонца

першымі пачынаюць свяціцца пласты стратасферы, а за імі паступова вымалёўваюцца і ўсе астатнія, так і ў духоўнай сферы спачатку ўзнікае рэлігія, за якой развіваюцца і другія ўзроўні духоўнай культуры: філасофія, навука, мастацтва, якія насычаюцца адзіным святлом агульначалавечай і нацыянальнай самасвядомасці.

Паводле Л. М. Шакуна – даследчыка старажытнабеларускай літаратуры - да таго часу, калі распачынаў сваю выдавецкую дзейнасць Ф. Скарына, было ўжо створана немала помнікаў, якія так ці інакш адлюстроўвалі жывую гаворку беларускага народа. Тыя працы, што збліжалі мову свецкай літаратуры ў Беларусі з жывой гаворкай народа не абмінулі і царкоўна – рэлігійную літаратуру. Спачатку перакладаліся, напэўна, рэлігійна – бытавая літаратура - жыцця святых, розныя царкоўныя паданні, апокрыфы і г. д., дзе не так строга патрабавалася прытрымлівацца арыгінала, і сам змест твора даваў магчымасць шырока звяртацца да бытавой гаворкі [3, с. 309]. Еўфрасіння Полацкая якраз і шукала новую гістарычную канцэпцыю, якая б адрознівалася б ад канцэпцыі як ад правобразаў будучых заходнікаў, так і славянафілаў. У аснове яе падыходу прысутнічала, што беларуская мова – гэта, перад усім, пэўным чынам арганізаваная дзейнасць, ў якой нацыянальнае і народнае можа раскрывацца толькі ў хрысціянстве.

Беларускі літаратуразнаўца Зайцаў В. К. у сваёй публікацыі “Ф. Скарына і еўрапейская Рэфармацыя” сцвярджаў, што гаварыць аб магчымасцях Ф. Скарыны ажыццявіць яго асветніцкія ідэі можна толькі з пэўнымі агаворкамі, улічваючы пераходны характар эпохі, калі развівалася яго дзейнасць. Як адзначае В.К. Зайцаў: – беларускае грамадства, як, дарэчы і грамадства ў шмат якіх краінах Еўропы, жыло яшчэ сярэднявекавымі ўяўленнямі. Сяляне, цалкам падуладныя феадалам, у значнай большасці заставаліся цемнай і забітай масай, таксама далёкай ад новай ідэалогіі. “Невыразныя, слаба ўсвядомленыя тэндэнцыі прабіваліся на паверхні іх жыцця. Патрэбны былі дзесяцігоддзі працы, каб “узбаламуціць вадугу ў купелі”. На гэта і разлічваў Ф. Скарына. А эпоха разлічвала на яго сама, патрабуючы многа ад таго, каму шмат дадзена” [3, с. 130]. Гэтая адзнака і характарыстыка гістарычнай эпохі яшчэ ў больш значнай ступені адносіцца і да ранейшага перыяду, у якім жыла полацкая асветніца Еўфрасіння.

Сацыяльная псіхалогія гаворыць аб тым, што асобай не народжаюцца, асобамі становяцца. У вядомай ступені гэта адносіцца і да Е. Полацкай. Вялікі чалавек, жывучы ў грамадстве, ніколі не бывае адзінокі ў сваёй дзейнасці. Ён сваім прыкладам натхняе другіх, ён збірае людзей вакол сябе. У кола аднадумцаў Еўфрасінні уваходзіў дойдзі Іван, якога Еўфрасіння натхніла на будаўніцтва Спаскага сабора. У архітэктуры гэтага будынка праявіліся рысы характэрныя для мясцовага дойдзіства. Найвялікшым дасягненнем полацкага прыкладнога мастацтва з'яўляецца і славыты крыж, зроблены для Еўфрасінні выдатным майстрам Лазарам Богшай у 1161 г. Ён з'яўляецца адначасова помнікам нашага пісьменства. Вялікі надпіс, зроблены на ім, мае шэраг вельмі каштоўных звестак. Тут і грознае папярэджанне і пракляцце тым, “кто его из церкви изнесет, да примет с тем суд в день судный”. І гэтыя словы, магчыма дзейнічалі. Бывалі выпадкі, калі крыж вывозіўся ў іншыя землі, але пасля ўсёроўна вяртаўся назад. Так, падчас аблогі Полацка зімою 1563 года маскоўскі цар Іван Жахлівы спыняўся паблізу Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра. Пісьменнік Уладзімір Арлоў выказвае сваё меркаванне, што, магчыма, тады просячы ў неба перамогі і баючыся змешчанага на крыжы страшнага заклёна, маскоўскі цар і загадаў вярнуць полацкую святыню на яе спрадвечнае месца [4, с. 140]. Паводле Е. Басіна, расійскага філосафа, дзякуючы прывычцы “любы сімвал акрэслены і выразны (зразумелы) толькі тым, хто варочаецца ў гэтым умоўным коле ўяўленняў. Для тых жа, хто не варочаецца ў гэтым коле ўяўленняў, ці для каго гэтае кола ляжыць у мінулым, сімвал прадстае толькі як непасрэднае і пачуццёвае ізабражэнне” [5, с. 132]. Галоўнай прычынай прызнання пачуццёвасці мастацкага сімвалізма ў часы дзейнасці Еўфрасінні, было імкненне выкарыстаць яго для падтрымкі рэлігійнага вучэння. Вобразная мова – найбольш зручны сродак для перадачы бясконцай непазнавальнасці Бога. Твор мастацтва, у разуменні – пачуццёва выражаны сімвал, якому ўласцівы гармонія, сіметрыя, “прамянёнасць”- гэта сімвал боскасці. У сярэдневяковай эстэтыцы адной з найгалоўнейшых робіцца праблема сімвала, паколькі для яе ўсё пачуццёвае не толькі ў мастацтву, але і ў прыродзе з'яўляецца толькі адбіткам і адлюстраваннем занябеснага, звышпачуццёвага света.

Узорам уважанага падыходу да пытання суаднясення рэлігійна – царкоўнага і свецкага ў місійным пакліканні Еўфрасінні Полацкай з’яўляецца і артыкул пісьменніка Уладзіміра Караткевіча, паслясмяротная публікацыя якога была надрукавана ў часопісе “Неман”. Пісьменніцкае крэда У. Караткевіча грунтуецца на палажэнні, што “Жыццё” не заўсёды гаворыць праўду, нават, як і амаль любая кніга” [6, с. 147] і што носьбіты пэўных імёнаў пакідаюць след у гісторыі, увасабляючы пэўную ідэю і тады імя робіцца згорнутым тэкстам, які можа нават функцыянаваць калі – небудзь у адрыве ад асобы. Паводле У. Караткевіча, Еўфрасіння пайшла ў манастыр не з-за канфлікта з жыццём правільным, а з-за канфлікта з жыццём лжывым. Развалілілася старая сумленнасць, а новая не нарадзілася, і ўсюды вераломства патураецца, і гвалтаўнік, які забіў бацьку і братоў, загадвае іх дачцы і сястры “разбуць сябе”. Рамантызм У. Караткевіча ў стаўленні да Еўфрасінні Полацкай рэалізуецца праз глыбокую сімвалічнасць, духоўнасць прадмета даследвання, чуюлівае стаўленне да жанчыны. “І жанчына – зрабіла адзіны магчымы ў тую часіну выснову: гэтым людзям патрэбна грамата, адукацыя, культура, мастацтва. І пачала праводзіць яго ў жыццё з выключна нежаночай паслядоўнасцю, ратуючы свой народ ад азвярэння. Дзеля гэтага пакінула яна багаты бацькоўскі дом, адмовілася ад імя Прадславы, забыла ўсё” [6, с. 148].

У духоўна-культурным жыцці Полацкага княства пад час жыцця Е. Полацкай ўмацоўвалася хрысціянская ідэалогія, хоць язычніцкія ўяўленні былі яшчэ значна моцныя нават і ў княжацкім атачэнні. Але пры ўсім гэтым, хрысціянскія традыцыі ахоплівалі ўсё больш прыхільнікаў, якія імкнуліся сцвердзіць у жыцці ідэі падзвіжніцтва, асветы і кніжнасці. Для ўзнікнення мастацтва і мастацкага вобраза вельмі значным выступае комплекс: рэч–думка–дзеянне. Персона Е. Полацкай паказвае лінію размежавання паміж паганскай і хрысціянскай культурай, дзе прысутнічаюць два полюсы: першы суадносны з Богам і другі – непаўторнасць кожнага чалавека.

Літаратура

1. Асветнікі зямлі беларускай. - Мінск, 2001.
2. Ермаловіч, М. “Яко луча солнечная” / М. Ермаловіч. // Палымя, 1973. №8. - С.224-228.
3. 450 год беларускага кнігадрукавання. - Мінск, 1968.

4. Арлоў, У. Жыватворны сімвал Бацькаўшчыны / У. Арлоу. - Мінск, 1998.

5. Басин, Е. Я. Искусство и коммуникация / Е.Я. Басин. - С-Пб., 2015

6. Короткевич, В. «Святая Предслава» / В. Короткевич. - Неман, 2010. № 11. - С.147-148

***Струтинская Н.В.* Символичность образа. Образ Евфросинии Полоцкой**

Любая культура, в том числе и белорусская, может быть интерпретирована как социально-значимая информация, закрепленная в знаковой форме и передаваемая от поколения к поколению. В результате наделения некоторого объекта важными для человека и общества идеями образуется символ. Наиболее устойчивыми являются символы мифологического и религиозного комплекса, их значение и влияние может насчитывать столетия. Образ преподобной Е. Полоцкой символичен для белорусской культуры.

Е. Полоцкая родилась в период между 1101 и 1105 годами в княжеской семье в Полоцке. При рождении была названа Предславой. В 12 лет приняла монашеский постриг, была грамотной и очень образованной. Много читала, занималась переписыванием книг в полоцком Софийском соборе, в котором находилась богатая библиотека. Позднее основала Полоцкий Спасо-Евфросиниев монастырь, в котором был построен каменный храм Спасителя. Также была построена каменная церковь во имя Пресвятой Богородицы, вокруг которой возник мужской монастырь. В конце жизни совершила паломничество в Иерусалим, где скончалась и была погребена 23 мая 1173 года.

Причины, по которым Предслава решила принять постриг нам не известны. Но принимает она это решение в 12 лет. Возраст в 12 лет с позиции современного человека не воспринимается возрастом для принятия судьбоносных решений. Не менее удивительным выглядело это решение и в XII веке. Принимая постриг, княжна не выполняет традиционную роль представительности знатного рода – династический брак и укрепление политической силы государства. В определенной мере